

**СФЕРА ЄДНАЛЬНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ
ВІДНОШЕНЬ ЯК ВТОРИННА СФЕРА ІНШИХ СЕМАНТИЧНИХ ГРУП
СПОЛУЧНИКІВ**

У статті проаналізовано основні особливості у функціонально-стильовому використанні сполучників різних семантичних груп сурядності та підрядності, що транспонують у сферу єднальних семантико-синтаксичних відношень з інших суміжних або дистантних семантико-синтаксичних зон, у мові української преси та художньої літератури періоду кінця початку ХХІ століття; представлено їхню семантико-синтаксичну функцію, що полягає в маркуванні єднальних семантико-синтаксичних відношень; визначено можливі причини, що зумовлюють нетипове (вторинне) вживання деяких сполучників як реалізаторів єднальних семантико-синтаксичних відношень; детально подано кількісний склад неспеціалізованих засобів оформлення єднального зв'язку; простежено, які сполучникові засоби переважають і чому в оформленні цієї семантики, а також здійснено спробу кваліфікувати їхні якісні характеристики; зауважено, що єднальна семантико-синтаксична сфера стає дедалі більш широко відкритою до транспозиційних переходів сполучників з інших семантико-синтаксичних сфер сурядності та підрядності; окреслено перспективи подальших наукових пошуків у царині граматичної стилістики з огляду на спеціалізацію вираження сполучниками транспозиційних семантико-синтаксичних відношень, що для деяких із них стають із часом типовими (власними) семантико-синтаксичними функціями.

Ключові слова: сурядний сполучник, підрядний сполучник, вторинна семантико-синтаксична сфера, складносурядне речення, просте ускладнене речення, однорідний член речення.

Семантико-синтаксична функція єднальних сполучників полягає в маркуванні однойменних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами в складносурядному реченні або однорідними членами в простому ускладненому реченні, унаслідок чого в цих синтаксичних конструкціях виникають темпоральні (двобічні) семантичні відношення зі значеннями одночасності, часової послідовності, причиново-наслідкові та умовно-наслідкові відношення, що, як зауважують дослідники, є певними модифікаціями семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядному реченні [3, с. 54].

Наукове вивчення єднальних сполучників як реалізаторів однойменних семантико-синтаксичних відношень відображено в ґрунтовних працях А. К. Киклевича [7], Н. П. Гудименко [4], К. Г. Городенської [2, 3], І. Я. Завальнюк [5] та ін. Неоднотайність у визначенні лінгвістичного статусу цього змінного класу синтаксичних засобів зумовлює необхідність подальшого їхнього опрацювання й вимагає остаточно розв'язати питання функціонування сполучників інших семантико-синтаксичних сфер сурядності і підрядності як виразників єднальних семантико-синтаксичних відношень. Потребує деталізації й кількісний склад сполучників, для яких єднальна семантико-синтаксична сфера є вторинною.

Останнім часом помітною є тенденція до транспозиційних переходів сполучників з одного семантичного розряду до іншого, зумовлених характерною функціональною двоплановістю, що «виявляється у вираженні власного для семантичної групи семантико-синтаксичного відношення або лише вказуванні на нього та в передаванні деякими сполучниками кожної семантичної групи невластивого чи невластивих семантико-синтаксичних відношень» [2, с. 10].

Мета пропонованого дослідження – установити особливості функціонування сполучників інших семантико-синтаксичних сфер сурядності і підрядності як експлікаторів єднального семантико-синтаксичного відношення в художніх текстах та періодичних виданнях сучасної української літературної мови початку ХХІ століття. *Наукова новизна* полягає в тому, що це перша спроба детально проаналізувати кількісний склад неспеціалізованих маркерів єднального семантико-синтаксичного відношення, визначити їхні якісні характеристики, а також указати на можливі причини вживання їх у нетиповій семантико-синтаксичній функції.

Так, сполучники інших семантико-синтаксичних сфер сурядності та підрядності можуть ставати неспеціалізованими маркерами єднальних семантико-синтаксичних відношень із різним значенням. У цій ролі, на

переконання декого з лінгвістів, функціонує кілька сполучників: транспонований зі сфери приєднувальних семантико-синтаксичних відношень сполучник **та й** [1, с. 218–219; 3, с. 190], протиставні **а, да** [3, с. 190], виразники розділової семантики **хоч... хоч** [1, с. 255–256; 3, с. 190], **чи то... чи то** [1, с. 273–274; 3, с. 190], **чи... чи** [1, с. 277; 3, с. 190] та підрядний повторюваний сполучник **що... що** [3, с. 190].

Сполучник **та й** як реалізатор єднальної семантики в простому ускладненому та складному реченнях здавна був характерний для мови фольклорних джерел (*От дід розсердився на сина ...**та й** прогнав його* (Нар. творчість); *Пас, пас хлопець козу аж до вечора **та й** став гонити додому* (Нар. творчість); *Сіла під могилою **та й** заснула* (Нар. творчість) і мови художньої літератури попередніх століть (*Отак, сину, Помолившись Богу, Осідлаєм буланого **Та й** гайда в дорогу* (Т. Шевченко). В українській прозі початку ХХІ ст. спостерігаємо тенденцію до орозмовлення повідомлення завдяки поверненню його до вжитку, що надає сучасним художнім творам фольклорного забарвлення й емоційного наповнення.

Сполучник **та й** виконує функцію асемантичного єднального сполучника **і**. Загалом він слугує засобом поєднання двох предикативних частин у складносурядному реченні, унаслідок чого увиразнюють послідовне розгортання подій, лінійність у зображенні дій, процесів, явищ або ж паралельність двох зіставляваних компонентів (*...там були хлопці вже пропащі, **та й** вигребли вони в нього все...* (В. Шевчук), або частіше двох однорідних членів речення, поєднаних часовими відношеннями зі значенням одночасності (*Артур. ...я ото йшов повз **та й** думаю...*(Життя, 09.07.09); *Галя виросла у селі... **та й** не була лінивою* (Життя, 27.10.13), послідовності дій, процесів і станів (*Та вона дочекалася дітей **та й** їх, видно, намовила...* (В. Портяк); *...інколи він [дядько Семен] вибігав на пагорб **та й** роздивлявся навкруги* (В. Терен); *О дарка. ...поставила Оксана мені крапельницю **та й** схилилися на руки за столом* (Г. Марчук); *До того ж почалася буря, розгулялося море **та й** понесло полонянок у безвість* (М. Янко); *Остап. От*

цей Яшко Полуношній викликає мене в контору **та й** каже... (В. Захарченко); ...ішов він [Ковалевський] начебто в поле, ішов собі **та й** зайшов до стодоли (В. Захарченко); Повзав Митько поміж гудинням, втопився **та й** заснув (В. Терен); Василько завернув його [Рудька] **та й** знову з усіх сил допомагав хлопцям (В. Терен); ...в нашого українського народу є мудра приказка: хрести п'яти **та й** лягай спати! (Г. Лозко); Мама наготувала різної смакоти **та й** пішла до сусідки (Життя, 06.11); Тому запряг волів у воза... **та й** узявся поганяти (Моя сповідь, 02.13); ...син подивиться, **та й** собі грюкне (Л. Костенко); Дід Іван. Але пиймо водички – **та й** ідімо, вже пізенько (М. Матіос); ...Іванка ставить на стежку відро з молоком і кошик з ягодами – **та й** пускається вперед підскоком (М. Матіос) чи семантикою несподіваної зміни подій (Грина Вихристюк. Я перед зустріччю зібралась, мов пружина, звела в думці по пунктах гострі проблеми нашого краю – **та й** виклала їх на прийомі... (В. Стадниченко); Думалося: тільки зазирну до Настиного подвір'я – **та й** гайну до лісу (М. Руденко).

У сучасному газетному мовленні автори також вдаються до парцелювання присудка, поєднаного з попереднім сполучником **та й** у єднальному значенні, що надає другій частині повідомлення дещо приєднувального характеру, напр.: ...до таких, як сам, горнувся: до бідніших придивлявся. **Та й** поміж тих бідніших найубогішу й покохав... (Життя, 06.11).

Сьогодні спорадично фіксуємо функціонування сполучника **да й**, що є, як відомо, діалектним варіантом **та й**, і так само виконує роль маркера єднальних семантико-синтаксичних відношень передусім зі значенням послідовності дій, напр.: ...влітає зарум'янений січневим морозцем Григорій Скворода **да й** поспішає до капельної кімнати (В. Стадниченко).

Іноді для надання семантичної важливості, тривалості дії та увиразнення фольклорного забарвлення поєднаних компонентів сполучник **та й** пов'язує двоє повторюваних слів, напр.: ...а воно жене **та й** жене, сукровиця з-під кришки капає, сморід у хаті стоїть (М. Матіос).

Та й може бути засобом зв'язку двох бездієслівних речень, із-поміж яких друга частина є більш експресивно забарвленою, оскільки в ній виражено наслідок, що впливає з першої, чи швидку зміну подій, як-от.: *Схематичні плани в руки – та й до лісу...* (Журавлик, 09.08); *Маруся. Мамусю, скоро літо, я носитиму чорниці та гриби, продаватиму з тіткою Наталкою в місті – та й сплатимо за яблуньки* (Г. Марчук). М. У. Каранська вважає, що сполучник **та й** використовують для створення приєднувально-результативного відтінку, оскільки він утворений поєднанням двох одиничних єднальних сполучників – **та, й** [6, с. 179].

Значно поступаються йому за вживаністю сполучники, транспоновані зі сфери розділового семантико-синтаксичного відношення. За нашими спостереженнями, найактивнішим із-поміж трьох (**хоч... хоч, чи то... чи то, чи... чи**) є сполучник **хоч... хоч** (синонім до єднальних **і... і, й... й**) у ролі виразника єднальних семантико-синтаксичних відношень із відтінком розділовості [1, с. 255–256]. Він пов'язує однорідні члени речення переважно без узагальнювального слова (*...а з людьми, хоч своїми, хоч чужими, ...все їй [Ганнусі] було недогода...* (О. Забужко); *Його приватне підприємство «Сиріус» могло б звести такий комплекс хоч у столиці, хоч за кордоном...* (Україна молода, 15.09.10), після узагальнювального слова перед кожним із них (*...будь-хто з країни: хоч депутат, хоч кандидат у президенти, хоч просто пересічний українець – повинен відповісти за свої витівки* (УМ, 12.09.09) та рідше – перед узагальнювальним словом перед кожним із поєднаних однорідних компонентів (*Хоч слово, хоч крихту душі – роздай усе, в цьому смисл...* (М. Степаненко). Іноді для експресивного увиразнення єднальної семантики автори поряд зі сполучником уживають підсилювальні частки в ролі конкретизаторів висловлення, напр.: *Зірветься на ноги до схід сонця а хоч улітку, а хоч узимку...* (М. Матіос). Навмисна заміна сполучника **і... і**, очевидно, зумовлена потребою концентрації уваги читача на необхідності повідомленого.

Для мови сучасних українських засобів масової інформації характерне узусне використання сполучника **чи... чи** в ролі маркера єднальних семантико-синтаксичних відношень у простому ускладненому реченні. Він надає єднальному семантико-синтаксичному відношенню розділового відтінку, вимушеної невпевненості та задуманості про подальше розгортання подій у тексті, напр.: **Чи** ми, **чи** вони маємо право на вільне проживання в країні (Україна молода, 28.05.2011); **Чи** бідні, **чи** багаті люди – усі платять за зруйноване ними щастя (Моя сповідь, 21.10.13).

Функції повторюваного єднального сполучника **і... і** в простому ускладненому реченні може набувати також повторюваний сполучник **що... що**, транспонований із підрядної семантико-синтаксичної сфери, напр.: Для неї **що** Довгопол, **що** Джурячка – однакові (М. Матіос); **Що** в печері, **що** в космосі серце б'ється само по собі (М. Матіос); **Що** у Семена, **що** у Елі – зіграла нога, як дудка у час маланкування (М. Матіос); **Що** перше – сонце на небі. **Що** друге – двос очей на голові. **Що** третє – Свята Трійця (Г. Бердник); **Що** старі, **що** малі – люди мерзнуть у неопалювальних квартирах, хворіють (Житомирщина, 22.10.09). Причину вживання сполучника **що... що** як єднального вбачаємо в тяжінні сучасної прози до експресивізації через підбір синонімічних відповідників до вже відомих сполучників, що сприяє уникненню ампліфікації однорідних сполучників.

Проведений аналіз найуживаніших невласне-єднальних сполучників, транспонованих у єднальну семантико-синтаксичну зону з інших семантико-синтаксичних сфер сурядності і підрядності, дав підстави встановити декілька особливостей у їхньому вживанні в мові української прози та публіцистики початку ХХІ століття: 1) розширення функціонально-стильових параметрів сполучника **та й** (да й як фонетичний варіант), транспонованого зі сфери приєднувальних семантико-синтаксичних відношень; 2) неспеціалізоване вживання повторюваного розділового сполучника **хоч... хоч** як маркера єднальних семантико-синтаксичних

відношень; 3) помітна активізація у використанні повторюваного підрядного сполучника **що... що** в ролі єднального.

Як бачимо, сфера єднальних семантико-синтаксичних відношень широко відкрита для транспозиційних переходів сполучників як із сурядної, так і з підрядної семантико-синтаксичних зон, причому активнішими у вираженні вторинних семантико-синтаксичних функцій є саме сурядні сполучники, що ще раз підкреслює їхні транспозиційні перспективи в українській літературній мові початку ХХІ століття.

Список використаної літератури

1. Городенська К. Граматичний словник української мови : Сполучники / Катерина Городенська. – К. ; Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
2. Городенська К. Сполучникова реалізація семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях / Катерина Городенська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Філологія». – Вінниця, 2009. – Вип. 11. – С. 8–15.
3. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Г. Городенська. – К., Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
4. Гудименко Н. П. Сложные предложения с союзом «и» в научной речи / Н. П. Гудименко // Вопросы грамматики и лексики современного русского языка. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1975. – С. 53–71.
5. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : [монографія] / І. Я. Завальнюк. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.
6. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : [навч. посібник] / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.

7. Киклевич А. К. Семантика союза *и* и синтаксическая неоднородность / А. К. Киклевич // Семантика служебных слов : межвузов. сб. научн. трудов / [Ред. кол. : Л. А. Голякова, Г. С. Двинянинова, Л. А. Иванова и др.]. – Пермь, 1982. – С. 82–90.

Аннотация. *Весельская Г. С. Сфера соединительных семантико-синтаксических отношений как вторинная сфера других семантических групп союзов*

В статье проанализированы основные особенности функционально-стилевого употребления союзов разных семантических групп сочинения и подчинения, которые транспонируют в сферу соединительных семантико-синтаксических отношений с других контактных или дистантных семантико-синтаксических зон, в языке украинской прессы и художественной литературы периода начала XXI века; представлена их семантико-синтаксическая функция, которая состоит в маркировании соединительных семантико-синтаксических отношений; изучены возможные причины, способствующие нетипическому (вторинному) употреблению некоторых союзов как реализаторов соединительных семантико-синтаксических отношений; докладно подан качественный состав неспециализированных элементов оформления соединительной связи; исследовано, какие союзные элементы более продуктивны и почему в оформлении этой семантики, а также сделана попытка квалифицировать их качественные характеристики; отмечено, что соединительная семантико-синтаксическая сфера стаает более широко открытой для транспозиционных переходов союзов других семантико-синтаксических сфер соединения и подчинения; очерчены перспективы будущих научных исследований в системе грамматической стилистики в связи со специализацией выражения союзами транспозиционных семантико-синтаксических отношений, которые для некоторых из них стаают со временем типическими (собственными) семантико-синтаксическими функциями.

Ключевые слова: *сочинительный союз, подчинительный союз, вторинная семантико-синтаксическая сфера, сложносочиненное предложение, простое осложненное предложение, обособленный член предложения.*

Summary. *Veselska H. S. Sphere of copulative semantic-syntactic relations as the second sphere of other semantic groups of conjunctions*

In the article it is analysed the basic features in the functionally stylish usage of conjunctions of different semantic groups of coordination and subordination, that transpote into the sphere of copulative semantic-syntactic relations from the other contiguous or distankyve semantic-syntactic areas in the language of the Ukrainian press and artistic literature of the period of the beginning of the XXIst century; it is presented their semantic-syntactic function which consists of marking of copulative semantic-syntactic relations; it is determined the possible reasons which predetermine the offtypical (secondary)

use of some conjunctions as realizators of the copulative semantic-syntactic relations; it is in detail given a quantitative composition of the unspecialized facilities of registration of copulative connection; it is traced, what conjunctions prevail and why in registration of this semantics and also an attempt to characterize their high-quality descriptions is carried out; it is noticed that copulative semantic-syntactic sphere becomes all more widely opened to the transposition transitions of conjunctions from the other semantic-syntactic spheres of coordination and subordination; it is outlined the prospects of subsequent scientific searches in the area of grammatical stylish, taking into account specialization of the expression the unions of transposition semantic-syntactic relations, that for some of them become by typical (own) semantic-syntactic functions in times.

Key words: *coordinative conjunction, subordinative conjunction, secondary semantic-syntactic sphere, compound sentence, simple complicated sentence, homogeneous part of sentence.*